

Njemački jezik i kultura u novelistici Augusta Šenoe

Hodžić, Amra

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:027038>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-09-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Amra Hodžić

Njemački jezik i kultura u novelistici Augusta Šenoe

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2018.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Amra Hodžić

Njemački jezik i kultura u novelistici Augusta Šenoe

Završni rad

Humanističke znanosti, Filologija, Kroatistika

Osijek, 2018.

Sadržaj

Sažetak i ključne riječi	4
1. Uvod	1
2. Književnopovijesne odrednice stvaralaštva Augusta Šenoe	2
2.1. Ilirizam i povijesne prilike hrvatskih zemalja	2
2.2. Hrvatski protorealizam ili Šenoino doba	3
3. August Šenoa.....	5
3.1. Životopis.....	5
3.2. Književno djelovanje	6
4. Novelistika Augusta Šenoe	9
4.1. Opće karakteristike Šenoine novelistike.....	9
4.2. Utjecaj germanizacije na uporabu jezika i odmak od vlastite kulture	11
4.3. Njemačka književnost unutar Šenoinih novela	13
5. Zaključak	16
6. Literatura	17

Sažetak i ključne riječi

August Šenoa jedan je od najvažnijih autora u povijesti hrvatske književnosti, a cjelokupni period oko njegova književnoga stvaralaštva nosi naziv *Šenoino doba*. Šenoa je često upozoravao na loše stanje novelistike u hrvatskoj književnosti te o njoj pisao i unutar vlastitih novela. Iznio je brojne kritike, ali i upozorio na preveliku prisutnost njemačkih književnih djela. No s druge strane sam je stvarao pod utjecajem germanizacije te se brojni primjeri spominjanja njemačkih autora, njihovih djela, ali i sam utjecaj njemačke književnosti, nalaze i u njegovim novelama. Stoga je Šenoina novelistika veliki izvor za upoznavanje s njemačkim jezikom i kulturom i kako je navedeno utjecalo na ljude njegova vremena.

Ključne riječi:

1. August Šenoa
2. Germanizacija
3. Novele
4. Njemačka kultura
5. Njemačka književnost

1. Uvod

August Šenoa veliki je hrvatski književnik, a najčešće ga se prikazuje, budući da je i sam živio za vrijeme Bachova apsolutizma, kao germanofoba koji je iz tog razdoblja preuzeo samo mržnju na sve njemačko. No Šenoa je i sam odrastao uz djela njemačke književnosti te stvarao vlastita pod njihovim utjecajem. Stoga je cilj ovoga rada istražiti postoje li elementi unutar novelistike Augusta Šenoe koji će potvrditi da je germanizacija utjecala i na njega samoga te da je i unutar vlastitih djela progovarao o slavi njemačkih književnika. Kako bi analiza pročitanih novela bila što razumljivija, najprije će u ovome radu uslijediti kratki pregled kulturnopolitičkoga kruga Šenoina vremena. Bit će predstavljene i najvažnije književne odrednice bitne za njegovo književno djelovanje i stvaralaštvo. U cjelokupni povijesni pregled smjestit će se i sam Šenoa te najvažnije točke njegova životopisa. Nakon kratkoga sažetka o njegovom književnom stvaralaštvu, težište se premješta na novelistiku te analizu novela Augusta Šenoe kako bi bile prezentirane činjenice i elementi koji potvrđuju prisutnost njemačkoga jezika i kulture u njegovoj novelistici. Istraženi elementi bit će potkrijepljeni primjerima iz djela, a nastojat će prikazati književno-kulturni i povijesno-politički okvir Šenoina vremena pod njemačkim utjecajem/ima.

2. Književnopovijesne odrednice stvaralaštva Augusta Šenoa

2.1. Ilirizam i povijesne prilike hrvatskih zemalja

Hrvatski politički život na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće obilježen je dvama važnim događajima koji su se zbili iste godine: „smrt Josipa II, austrijskog cara, i značajni zaključci Hrvatskog sabora godine 1790.“ (Šicel, 1966: 11) Time je završen proces germanizacije, ali je započeo proces mađarizacije, a Hrvatska je u tom razdoblju posve politički razjedinjena. U takvome okruženju javlja se sve veća svijest o jačanju vrijednosti vlastitog narodnog govora i nacionalnog jezika. Prvi znaci za pokretanjem intelektualaca u osvješćivanju za narodnim blagom sežu do Maksimilijana Vrhovca, zagrebačkog biskupa, koji je 1813. naredio podređenome svećenstvu skupljanje narodnih pjesama i pripovijetki. Šicel u *Pregledu novije hrvatske književnosti* ističe da biskup Vrhovac već tada govori o ilirskom jeziku te da za njega kaže da „veliku obilnost i slast ima“. (Šicel, 1966: 12) Vođen idejom sličnih nacionalnih pokreta u Europi, i u Hrvatskoj jača preporodni pokret čiji su najistaknutiji predstavnici Ljudevit Gaj, Dragutin Rakovac i Matija Smodek. Unutar hrvatskog narodnog preporoda ilirski pokret ili ilirizam kao terminološka oznaka „označava samo jedan – ali najbitniji – segment zbivanja u složenom procesu narodnog preporoda, to jest hrvatske političke, kulturne, jezične i književne obnove.“ (Šicel 2004: 31) Cjelokupni preporod najčešće se smješta u razdoblje između dva apsolutizma: Metternichova (započetog 1815.) i Bachova (završenog 1860. godine). Međutim, stvarni početak preporodnih ideja i djelovanja veže se uz početak izdavanja *Novina i Danice*. „Prvi broj *Novina horvatzko-slavonzko-dalmatinzkih* izašao je 6. siječnja, a prvi broj njihova priloga *Danica horvatzka, slavonzka i dalmatinzka* četiri dana kasnije – 10. siječnja 1835.“ (Čoralić, Valentić 2005: 384) Ova dva glasnika bili su najvažniji za objavljivanje svih preporodnih nastojanja u kojima je prednjačio Ljudevit Gaj. *Novine* su izlazile dva puta tjedno, a prilog *Danica* jedanput. Vođe ilirskog pokreta nailaze na potporu u kleričkim redovima, a u preporodnim okruženjima „zagrebački bogoslovi osnivaju *Kolo mladih rodoljuba* (1835., kasniji *Zbor duhovne mladeži*), književno društvo za njegovanje narodnog jezika, izdavanje knjiga i proučavanje nacionalne povijesti i kulture, i *Skladnoglasje* (1836., kasniji *Vijenac*), s kojima se uključuju u kulturne tijekove hrvatskog narodnog preporoda.“ (Čoralić, Valentić 2005: 381) Gaj i njegovi istomišljenici su, imajući na umu da pridjev *ilirski* već ima dugu tradiciju i ukorijenjenost za hrvatski prostor, narod i

jezik, koristili to ime uz ideju okupljanja rasutih dijelova hrvatskog naroda i mogućeg zbližavanja s ostalim južnim Slavenima. U tom pogledu 1841. godine u Banskoj Hrvatskoj postoje već dvije političke stranke: *Ilirska stranka* koja se zalagala za ideju slavenstva te *Horvatsko – vugerska* koju su sačinjavali Mađaroni te se zalagali za ostanak u uniji s Mađarskom. Vladajući vrh u Beču među pobornicima ilirskoga pokreta nije vidio ugrozu, već je smatrao da Ilirci mogu doprinijeti i odigrati vrlo veliku i korisnu ulogu i za samu Austriju, odnosno „da privuku Hrvatskoj, a time i Austriji i ostale južne Slavene, među kojima i pravoslavce, koji su bili izloženi ruskim utjecajima i sve obuzetiji rusofilstvom.“ (Čoralić, Valentić 2005: 387) No unatoč tomu 11. siječnja 1843. došlo je do zabrane ilirskoga imena. Tijekom svoga trajanja od 1835. do 1848. Ilirski pokret ostvario je velike rezultate, jer je „probudio i usmjerio nacionalnu svijest Hrvata, postavio temelje za daljnju izgradnju moderne hrvatske nacije, učvrstio upotrebu jedinstvenog hrvatskog jezika i pravopisa, stvorio potrebne preduvjete za snaženje nacionalnog duha u odgoju i kulturi, te presudno pridonio nastanku moderne hrvatske književnosti.“ (Čoralić, Valentić 2005: 393) Stupanjem Bachova apsolutizma na snagu započela je apsolutistička samovolja koju od 1854. godine prati i otvoreni proces germanizacije, budući da bečka središnja vlada u sve urede, kao i u srednje škole, uvodi njemački kao službeni jezik. U ovome razdoblju dolazi i do ukidanja feudalno – kmetskih odnosa, no Šenoa je svoje djetinjstvo ipak proveo u vrijeme kada je još uvijek bio prisutan feudalizam. Međutim, njegov pogled na svijet i društvo formirao se upravo u prijelaznom vremenu između feudalizma i nastajanja građanstva, koje tek polagano staje na svoje noge. Građanstvu je posvetio najviše mjesta u svojim novelama, jer „živeći u prelazno doba, između feudalizma i demokracije, između romantike i realizma, Šenoa nije pošao radikalno naprijed, niti je pao natrag u prošlost, nego je u svojim djelima htio da poda sliku socijalne i duhovne harmonije, kao rezultat podudaranja najplemenitijih dijelova viših i nižih slojeva.“ (Barac 1926: 96)

2.2. Hrvatski protorealizam ili Šenoino doba

U terminologiji povijesti hrvatske književnosti postojala je zbrka oko naziva za razdoblje između ilirizma, koji je u svom nastanku najprije bio politički pokret, te romantizma, kao književno-kulturne epohe. Najčešće se početno razdoblje književnosti od trenutka prihvaćanja štokavštine i Gajeve pravopisne reforme sve do početka apsolutizma nazivalo *razdoblje ilirizma*. Šicel u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* navodi kako se razdoblje nakon ilirizma

nazivalo opisno kao *književnost pedesetih i šezdesetih godina* (Barac) ili kao *doba apsolutizma* (Šurmin, Andrić). Aleksandar Flaker ujedinjuje ilirizam i razdoblje nakon njega pod zajedničkim nazivom *književnost u funkciji konstituiranja moderne hrvatske nacije*. U rješavanju problema nazivlja najviše je doprinio Dubravko Jelčić koji je prvi ustrajao u obilježavanju ovoga perioda književno-stilskom terminologijom: „Naglašenom atribucijom *hrvatski književni romantizam*, on, praktički, upozorava da je riječ o specifično našem, nacionalnom romantizmu od samog početka, pa drži, malo presmiono, da se razdoblje apsolutizma može motriti i kao *kasni romantizam*, čak *rani predrealizam* – još i prije Šenoino doba!“ (Šicel 2004: 288) Upravo je August Šenoa član one generacije koja je svoje djetinjstvo provela za vrijeme ilirizma, zatim uzrastao tijekom nacionalnog i socijalnog pritiska Bachova apsolutizma i otvorene germanizacije, a potom u zrelim godinama sam je čuvao stečene tekovine i prenosio ih narodu. (Barac 1926: 4) Zbog njegova velikog doprinosa hrvatskoj književnosti te dominaciji Augusta Šenoe tim razdobljem, danas je uobičajeno govoriti o protorealizmu ili Šenoinu dobu. Sam Šenoa bio je svjestan da nam nedostaje kvalitetnih književnih djela te da je prestankom ilirizma nadvila se tama nad opstankom nacionalnoga blaga. O svemu tome progovorio je u članku *Naša književnost*, objavljenom 1. siječnja 1865. u *Glasonoši*:

„Mi znademo do koje živosti, do kolike radinosti znameniti događaji ilirske dobe naš narod uznesoše, kako su nove misli sav naš život, sve naše donošaje probijale, kako se je tu pisalo na takmu; nu mi znamo kakvi smo bili kad nas je iznenada tuđa, donekle Hrvatom neznana nevolja prikvačila, kako su se svi zlatni sancij o crnoj istini raspršili, kako se je sve sleglo i obumiralo, kako je silna četa pisaca ilirskih spala na šaku ljudi, pa kako je opet tuđinstvo nemilice među nami haračilo.“ (Šenoa 1865: 19)

Šicel za Šenou kaže kako je on *izvanserijski pisac tog doba*, a da osim njega i nekoliko doista vrijednih djela drugih pisaca, kao što su *Grobničko polje* Dimitrija Demetra i *Putositnice* Antuna Nemčića, drugih vrijednih književnih ostvaraja nije ni bilo. Objašnjava da su ostali književni pokušaji bili „zapravo, traženje vlastita izraza u mješavini utjecaja, od narodne književnosti i Kačićeve pjesmarice do sentimentalističko-romantičarskih uzora.“ (Šicel 2004: 289) Šenoino doba smatra se ključnim za razvoj hrvatske književnosti, jer dolazi do pune afirmacije romana, koji postaje omiljena književna vrsta. U ovome razdoblju stvara se i prva stalna hrvatska građanska čitateljska publika. Cijelo ovo razdoblje prožeto je i nizom značajnih kulturnih događaja. 1866. godine osnovana je JAZU (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti), Ivan Mažuranić imenovan je 1873. prvim hrvatskim banom pučaninom, a 1874. otvoreno je i Sveučilište u Zagrebu. (Nemec 1994: 100)

3. August Šenoa

3.1. Životopis

August Šenoa obilježio je povijest hrvatske književnosti, odnosno, kako Šicel navodi „radi se o piscu koji je autoritativno vladao cjelokupnom hrvatskom književnom scenom dvadesetak godina, otvarajući svojim bogatim literarnim opusom putove novim, realističkim tendencijama u našem književnom stvaralaštvu.“ (Šicel 2004: 266) August Šenoa rođen je u Zagrebu 14. studenog 1838. Njegov otac Alois (1805. – 1878.) došao je u Zagreb nakon 1820. godine iz Ugarske te je radio kao slastičar kod zagrebačkog biskupa, dok je podrijetlo majke Terezije (1813. – 1847.), rođene pl. Rabač, također, bilo ugarsko. Na krštenju je dobio ime August Ivan Nepomuk Eduard; Ivan Nepomuk po majčinu bratu, a Eduard po djedu s majčine strane. (Jelčić 1983: 225) Šenoini roditelji tijekom cijeloga života nisu uspjeli do kraja naučiti hrvatski jezik te je u njihovom domu vladao više njemački nego li slavenski duh, dok je s druge strane Šenoa sam izveo svoje prezime dajući mu hrvatsku verziju: „Otac mu se potpisivao sa „Schönoa“, a August je držao, da je to ponijemčeno češko prezime Scheynoha, jer je takav potpis našao na molitveniku svoga djeda, koji je bio pekar u Budimu.“ (Barac 1926: 137) Šenoa je obrazovanje započeo osnovnom školom u Zagrebu. Prvi razred gimnazije završio je u Pečuhu, a ostale ponovno u Zagrebu. Nakon završene gimnazije polagao je prijemni ispit na Bečkoj orijentalnoj akademiji (tj. diplomatskoj školi), a u to vrijeme već je odlično poznao njemački, talijanski, francuski i mađarski jezik te je zadivio profesore na ispitu. Međutim, odbijen je jer se nije htio proglasiti Nijemcem. (Jelčić 1966: 18) Jelčić pišući o Šenoi ističe kako je on u svome životu, osim već navedenoga neuspjeha upisa akademije, imao još cijeli niz nerealiziranih ambicija. U tom slijedu navodi upis Medicinskog fakulteta kojega je Šenoa napustio nakon mjesec – dva, jer je bio preosjetljiv za taj poziv. Nakon završenoga studija prava u Zagrebu i Pragu trebao je doktorirati te postati sveučilišnim profesorom, no nije, nego je postao književnik. Uz to, nije uspio postati stalni dramaturg zagrebačkog kazališta, kao ni dobiti mjesto zemaljskog arhivara. (Jelčić 1966: 18) Tijekom boravka u Pragu Šenoa je imao teške materijalne uvjete, koji su postali uzrok da započne s bavljenjem novinarstvom. Pisao je u to vrijeme za hrvatske i češke novine. 1865. godine Šenoa odlazi u Beč, gdje je radio u redakcijama listova *Glasonoša* i *Slawische Blätter*. Vratio se u Zagreb 1866. te je bio stalni član redakcije *Pozora*, sve dok isti nije zabranjen (1867.). U

ožujku 1868. izabran je za prvog gradskog bilježnika zagrebačkog, a 15. siječnja 1868. za gradskog senatora. Slavica pl. Ištvaniceva i Šenoa vjenčali su se 20. lipnja 1868., a budući da je Slavica žena njegovih lirskih pjesama, imali su sretan brak. (Barac 1926: 138) August Šenoa ostao je do kraja života u gradskoj službi, a 1881. godine obolio je od srčane vodenice. Zbog nje je u 43. godini života izgubio život preminuvši 13. prosinca 1881. Pogreb je obavljen 15. prosinca, a Antun Gustav Matoš kaže da „na kući u kojoj je umro August Šenoa, u staroj kući u Mesničkoj ulici 36, danas Mesničkoj 34, nalazi se spomen-ploča s natpisom i Šenoinim likom, koja bi sve one koji se s Gornjega grada spuštaju u Donji grad trebala podsjetiti na Šenoinu slavu.“ (Pavlović 2015: 206)

3.2. Književno djelovanje

Kada se želi predstaviti književno djelovanje Augusta Šenoe, najpotrebnije je reći kako se radi o osobi koja je svojim djelovanjem obilježila cijelo jedno razdoblje i da je upravo taj period njegova djelovanja po njemu dobio i ime. Šenoa je bio iznimno snažna ličnost, najprije je bio urednik novina *Slawische Blätter* 1865. godine, a zatim iste godine i urednik *Glasonoše* u Beču. 1866. godine u Zagrebu preuzima uredništvo *Pozora*, a urednik *Vienca* bio je od 1873. do smrti 1881. (Pederin 1996: 21) Prvi Šenoin objavljeni rad bio je prigodnica *Suze*, koju je napisao u povodu smrti njegova školskog prijatelja Gustava Magjara. Prigodnica je tiskana u tiskarnici Ljudevita Gaja 1855. godine, a tada je Šenoa bio šestogimnazijalac i imao 17 godina. Tijekom gimnazijskog obrazovanja Šenoa je posjećivao Ljudevita Gaja, koji mu je usadio želju za čitanjem hrvatskih djela, a prva knjiga koju mu je Gaj pokazao bila je zbirka pjesama Hanibala Lucića. (Jelčić 1983: 226) Područje Šenoina djelovanja, kao i njegove vidike, odredio je politički položaj i situacije koje su se mijenjale tijekom njegova sazrijevanja. Zbog toga se može reći kako je Šenoi u njegovom književnom djelovanju od ilirizma u naslijeđe ostao nacionalni zanos i širok pogled na sve strane južnog slavenstva. S druge strane, apsolutizam i otvorena germanizacija na Šenou su utjecali tako da je stvorio mržnju na sve što je njemačko te je ostao zapamćen kao jedan od najvećih hrvatskih književnih germanofoba. (Barac 1926: 5) Šenoa je svoj stil izgradio tako da je postao tendenciozan, jer je svojim književnim radom htio ispuniti jednu misiju, a to je bilo ostvarivanje i prenošenje životnih pogleda u književna djela. U časopisu *Vijenac* napisao je 1874. godine: „Mi smo protivnici načela njemačkih književnika, da je književnost sama sebi svrha; književnost, a navlastito beletristika, jest sredstvo, da se razvije, usavrši narod,

čovječanstvo.“ (Barac 1926: 10) Barac zaključuje da Šenoa svojom književnošću vjeruje u moć prosvjete te moć kulturnog djelovanja na šire mase. Navodi da je Šenoa potpuni demokrat koji vjeruje u snagu puka te da je prema tome usmjerio svoje cjelokupno književno djelovanje. (Barac 1926: 6) Stoga svijet Šenoinih likova čini upravo svijet malih građana, trgovaca, seljaka, pisara, svećenika, a kako Barac navodi, njegova cjelokupna briga oko karaktera likova i toga da nastoji da u djelima, ipak, na kraju pobijedi dobro, njegov su odmak od realizma kojemu nas je sam približio. Posebno mjesto u Šenoinom opusu zauzima Zagreb, a „za Matoša je Šenoa Zagrepčanin *par excellence*“. (Pavlović 2015: 209) Nadalje, pojašnjava Pavlović, kako se Šenoa posvetio čitavoj Hrvatskoj, ali je na poseban način izreklo ljubav prema rodnome gradu „pa je pa je Šenoa simbol Zagreba kao što je i s druge strane Zagreb simbol, tema i nepresušani izvor nadahnuća“ u njegovim djelima. (Pavlović 2015: 209) Pojavom Augusta Šenoe, ističe Nemeč, hrvatska književnost dobiva prvog i najvažnijeg romansijera, koji predstavlja ključnu stepenicu u razvoju hrvatskog romana: „Šenoa je autor prvog našeg estetski relevantnog romana (*Zlatarovo zlato*) i jednog od najboljih romana hrvatske književnosti 19. stoljeća (*Seljačka buna*).“ (Nemeč 1994: 79) Preuzimajući model povijesnog romana koji je u književnost uveo Walter Scott, Šenoa stvara najbolje hrvatske povijesne romane. U njima preuzima *povijesnu stvarnost*, ali naglasak stavlja na privatnu sferu, odnosno svakodnevni život. Za njega su povijesni događaji ključ za rješavanje sadašnjih problema, ali „Šenoa ne zapisuje povijest (tj. događaje koji su se uistinu dogodili, *res gesta*), nego piše fikcionalno književno djelo (*res ficta*) u kojem se povijesna istina podvrgava imanentnim zakonima estetskoga modeliranja, dakle zakonima jezikom stvorena romanesknog svijeta.“ (Nemeč 1994: 86) Iako je u svojim romanima najavio promjene i uvođenje novih standarda u hrvatsku književnost, u njima se i dalje jasno mogu očitati utjecaji europskog romantizma, najprije u povijesnim romanima, gdje Šenoa, kao što je već spomenuto, preuzima model Waltera Scotta. (Bobinac 2012: 151) Šenoa je autor pet takvih povijesnih romana: *Zlatarovo zlato* (1871.), *Čuvaj se senjske ruke* (1875.), *Seljačka buna* (1877.), *Diogenes* (1878.) i *Kletva* (1880.-1881.). Napisao je i nekoliko suvremenih romana: *Mladi gospodin* (1875.), *Vladimir* (1879.), *Prosjak Luka* (1879.), *Branka* (1881.). Opus Šenoina književna rada znatno je širi od romaneskne produkcije te je obogaćen prijevodima na njemački i s njemačkog, dopisima iz Praga, pisanjem članaka, književnih i kazališnih kritika. Šenoa je pisao i pjesme. *Zagrebulje* su najbolji primjer feljtonističkih ostvaraja Augusta Šenoe, dok se među novelama ističu mnoge: *Karanfil s pjesnikova groba*, *Kanarinčeva ljubovca*, *Prijan Lovro*, *Barun Ivica*, *Turopoljski top*. Pisao je još i povjestice, kao i razne prigodnice. Kod književnoga djelovanja važno je spomenuti kako je Šenoa svojim

književnim jezikom stvorio preduvjete za izgradnju standardnog književnog jezika. Iako je po rođenju kajkavac, njegov književni jezik u potpunosti je izgrađen te se ne osjećaju teškoće u učenju štokavštine. (Barac 1926: 55)

4. Novelistika Augusta Šenoa

4.1. Opće karakteristike Šenoine novelistike

August Šenoa osvrtao se kritički na stanje novelistike u hrvatskoj književnosti, a osobno je stvarao primjere u kojima je svestrano naglašavao i pokazivao opće probleme svoga vremena. Međutim, sam Šenoa rabio je termine *pripovijetka*, *pripovijest* i *novela* kao sinonime te se takav problem zadržao dugo u književnoj terminologiji. Novela označava „kratki i zatvoreni prozni oblik koji upravo zbog svoje kratkoće ima čvršću i opstojniju strukturu od romana.“ (Škreb, Stamać 1998: 360) Šenoa je pisanje novela označio kao posao koji je istovremeno *kreativan* i *studiozan* te da zahtijeva psihološki prodor do likova koji će se opisivati:

„Novelistici se dakako hoće ponajprije dara, zatim ozbiljnih studija. Valja učiti teoriju, valja učiti tuđe uzore, valja doprijeti narodu do dna duše, valja proučiti svijet u svih snošajih, njegovo mišljenje, njegovo shvaćanje, njegov govor, njegove običaje. Novelista bez zdravih očiju ne vrijedi ni pare.“ (Skok 1988: 56)

U vrijeme kada je Šenoa započeo duhovno dozrijevati te i sam pisati novele, njezini reprezentanti bili su Dragojla Jarnević, Janko Tombor, Adolfo Veber, Vladimir Nikolić, a nešto kasnije među njih su se ubrojili i Ivan Dežman, Blaž Lorković te Ferdo Filipović. (Barac 1926: 6) Prapočetkom Šenoine novelistike može se smatrati 1862. godina, jer tada objavljuje feljtone *Duša Lumirova* i *Vječni Žid*, koji će se kasnije razviti u pripovijesti. (Skok 1988: 57) Prije nego se u potpunosti izgradio kao novelist, već je 1865. godine iznio kritike o stanju novelistike unutar hrvatske književnosti u članku *Naša književnost*. O novelistici je izrekao porazno mišljenje: „Naša novelistika? Jao i pomagaj! (...) Mnogo toga nemamo, a što imamo, do malo izmaka je cigli korov.“ (Šenoa 1865: 23) Često se spominje kako je Šenoa bio ispred svoga vremena, a njegove kritike pokazale su objektivno stanje. No, on čini iskorak i kada želi pojasniti zašto je stanje loše te što je tomu uzrok, pa unutar vlastite novele *Prijan Lovro* objašnjava razloge:

„Vazda jedno te isto. Dvoje mladih se zavoli, al im se nameću kojekakve vrlo obične prepone koje vrlo običnim načinom uklone, pa budu, hvala budi bogu, svoji. K tomu malo sunca, mjeseca, cvijeća, suza – i pripovijest je svršena. Samo katkad uđe komu piscu u glavu, te junak ili junakinja moraju se otrovati, probosti, pače umrijeti od suhe bolesti! Vječna idila, vječna monotonija!“ (Jelčić, Špoljar 1983: 205)

U svojim kritikama usmjerenim na novelistiku dotaknuo se Šenoa i hajdučko-turske novelistike. Riječ je o korpusu djela kratke proze od 40-ih do 70-ih godina 19. stoljeća, čiji su rodonačelnici Ivan Kukuljević Sakcinski i Dragojla Jarnević. U tim djelima pojavljuju se uvijek isti, utvrđeni tipovi likova, kao i klišeizirane događajne sheme. Djela su nastala s intencijom da se pridobije domaća čitateljska publika. (Nemec 1998: 112-123) Šenoa smatra kako je problem što se čitateljska publika zasitila istih događaja i tipiziranih likova te je osobno protiv hajdučko-turske novelistike. U *Glasonoši* je napisao 1865. godine i razlog zašto autori i dalje ustrajavaju na istim temama: „Naši novelisti pišu zato hajdučko-turske novele jer ne promatraju života, a od historije znaju samo frazu »za krst časni i slobodu zlatnu.«“ (Barac 1926: 7) U tom pogledu Šenoine novele znatno se razlikuju od prijašnjih te on u novelama slika vlastito vrijeme i iznosi opće probleme *malih* ljudi. U zadnjim trzajima ilirizma, a zatim dobu apsolutizma te novom ustavnom dobu sa svim svojim trzavicama, Šenoa je smjestio propadanje feudalaca, siromašenje plemstva. Prikazao je i prve početke kapitalizma, jačanje građanstva te iznio i prosvjetne težnje. Pisao je i o nemoralu u društvu, stanju seljaštva i ukidanju zadruga. Iako je u romanima zalazio u povijest, novele su bile rezervirane za prikazivanje životnih dojmova i svijeta u kojemu je živio. Taj svijet Šenoa nije uljepšavao niti ga glorificirao, već je u njega smještao sve svoje likove i događaje koji su se međusobno nadopunjavali i jedne druge karakterizirali. Čitajući Šenoine novele osjeća se uvijek istinski dodir sa stvarnim svijetom, kojega i mi upoznajemo. Iz toga je vidljiv i odmak realizmu, koji se očitava u jeziku pripovijedanja, opisu prostora i ambijenta te njihovome lociranju. Ponajviše se realistički postupci očituju u portretiranju likova u Šenoinim novelama koje on smješta u vrijeme i prostor te ih tako i oblikuje kroz djelo. Još uvijek može se prepoznati i romantizam kod Šenoae, ali samo u romantičnoj polarizaciji likova i njihovoj oštroj podjeli na dobre i loše te nastojanju da fabula bude uzbudljiva. Iz svega navedenoga može se zaključiti kako je Šenoa po pitanju novelistike uspio spojiti vlastitu teoriju i praksu. Antun Barac je sve to lijepo zaokružio: „U svojoj je novelistici Šenoa spojio svoju feljtonističku duhovitost, široku liniju svojih poteza, jedru ritmiku svojih stihova, svoj prodorni promatralački dar i vječno budno oko za sve titraje i ganuća oko sebe sa snažnim i cjelovitim životnim pogledom.“ (Barac 1926: 49)

4.2. Utjecaj germanizacije na uporabu jezika i odmak od vlastite kulture

August Šenoa je književnik koji se izrazito zanosio hrvatskom književnom kulturom te su se njegove kritike odnosile samo na to da je nema dovoljno, a da imamo toliko puno materijala i mogućnosti. Sam dolazi iz obitelji koja je više njegovala njemački nego li slavenski duh, ali je očevo ponijemčeno prezime promijenio u varijantu koja odgovara hrvatskome jeziku. Na Šenoino daljnje djelovanje utjecala je politička situacija u kojoj se nalazio pa je bio oduševljen ilirskim razdobljem i učincima koje je imalo na hrvatsku kulturu. O tom vremenu progovorio je zanosno i u *Slawische Blätter* te rekao: „Blinde sahen, Stumme sprachen, Lahme gingen, es war eine Zeit der Wunder, der Poesie¹.“ (Barac 1926: 5) U svojim novelama Šenoa nastoji osvijestiti čitateljsku publiku te ih potaknuti na odmak od njemačke trivijalne književnosti, koja je u Šenoino vrijeme bila izrazito popularna i zastupljena. No, u svemu tome, iako sam Šenoa tvrdi da je protiv njemačkoga jezika i kulture u hrvatskoj književnosti, on navodi niz elemenata koji potvrđuju visoku zastupljenost germanizacije kojoj se ni on sam nije uspio u potpunosti oduprijeti. I za Šenou možemo reći da je kao i Madame de Staël, koju citira Žmegač, o njemačkoj kulturi imao sljedeće mišljenje: „Nijemci su narod pjesnika i mislilaca. Das Volk der Dichter und Denker.“ (Žmegač 2006: 340) U noveli *Karanfil s pjesnikova groba* nailazimo na brojne primjere koji će to potkrijepiti, a čija će analiza sada uslijediti. U toj noveli upoznajemo Alberta, pripovjedačeva prijatelja. Albert prema uputi svoga oca čvrsto vjeruje u etnografski pojam »Austrijanac« te prema tome i gradi svoje rodoljublje. Šenoa to osuđuje: „Ideje mu se nijesu krilile na sjever, na istok, na jug preko crnožutih međašnih stupova, jer je bilo dozvoljeno uvoziti inostranu duševnu robu samo od zapada – iz Germanije.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 12) Pod duševnom robom Šenoa podrazumijeva njemačka književna djela, a upravo ona bila su dozvoljena za čitanje, no ovdje Šenoa staje protiv kulturne politike Bachova apsolutizma. Često je Šenoa kroz utjelovljenje pripovjedača osuđivao Alberta pa u *Karanfilu* kaže: „Više puta znao sam Albertu govoriti da on Nijemac nije, da nijesam ni ja, da opet ne bi glavna naša briga biti morala veličanje tuđega, premda velikoga naroda, da i manji narodi imaju pravo pristupiti u svjetsko kolo.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 25) Smatrao je kako manji narodi, a među njima i Slaveni, sami trebaju stvarati vlastita djela i kulturu, a da će ona kap po kap istkati cjelokupnu svjetsku slavu. Progovorio je protiv toga da se samo njemačka kultura uzdiže i u *Vijencu* 1874. godine: „Nijemstvo je samo

¹ Slijepi su vidjeli, nijemi govorili, šepavi hodali, bilo je to vrijeme čuda, poezije. (op.a.)

veliko, plemenito, pošteno i umno, a svi drugi narodi ništa – tu prestaje plemeniti ponos naroda – tu počinje oholost, drzovitost, nadutost.“ (Barac 1926: 6) Šenoa u noveli navodi kako se germanizacija provodila u školstvu pa je i sam ravnatelj njihove škole bio predvodnik iste te je rado i neobično govorio i o veleaustrijskom patriotizmu: „Valja reći da nam taj *feldbaba* germanizacije nije osobito u volji bio, (...)“ (Jelčić, Špoljar 1983: 10-11) Ovdje je i Šenoa pao pod utjecaj pa rabi germanizam *feldbaba*, koji se može povezati s njemačkom riječju *Feldwebel*, što znači narednik, vodnik. *Karanfil s pjesnikova groba* je politički motivirana autobiografska novela, ali istovremeno je i kritika školskom sustavu Bachova apsolutizma, što prethodni primjer potvrđuje. Ravnatelj koji provodi germanizaciju Šenoi nije po volji pa progovara i o načinu odgoja u školama:

„Zagrebačka djeca bijahu zaonda i kod kuće tuđim duhom odgojena, mali Zvonimirčići i Dušančići, male Zorice i Zlatice njemučkale su strahovito – pa onda još i njemačke škole, gdje smo imali posvema zamijeniti hrvatsku svoju kožu kozmpolitičkim frakom. I ja bijah takav zagrebački Švapčić. Zarana poznao sam Schillera, Zschokea, Bürgera, (...) ali kad prvi put dočuh u četrnaestoj godini ime »Gundulić«, pomislih da je to može biti nekakav hajdučki harambaša.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 14)

Šenoa nastavlja i dalje nabrajati njemačku kulturu i koliko je ona bila rasprostranjena, ali staje protiv djela njemačke književnosti koja se odlikuju demokratskim sadržajem te ih naziva *zabludom ljudske pameti*: „(...) nu nipošto ni *Wilhelma Tella* ni *Götza von Berlichingen*, jer se to smatralo u ono doba za *aberratio mentis humanae*.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 12) Iz novele *Karanfil s pjesnikova groba* doznajemo i kako su njemački činovnici i namještenici uživali visoki položaj među slavenskim narodima, koji su im se pokušavali dodvoriti. U susretima s njima narod je govorio isključivo njemačkim jezikom, a jednu sličnu situaciju opisuje i Šenoa:

„Na krupnom nosu sjeđahu očale, brada bje utisnuta u ovratnik, a na šiji motala mu se austrijska činovnička kapa. »Gospodin kotarski predstojnik« govorahu mu drugi, previjajući se amo i tamo. Dakle njemačko birokratičko klupko. Nemili pozdrav na pragu probudi u nas neku žicu opozicije te odlučismo samo hrvatski govoriti. U prvi mah ošinu nas *Bezirkvorstand* glupim okom i podignu svoj nos kao da je naše prisustvo okužilo zrak.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 15)

Germanizam *Bezirkvorstand* označava okružnog predstojnika, a iz primjera se da vidjeti kakve reakcije je izazivala uporaba hrvatskoga jezika nad dominantnim njemačkim. Ovdje se kao primjer može navesti i Albertov dom: „U Albertovoj kući u Zagrebu nijesi čuo nego njemački.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 17) U nizu primjera uporabe njemačkoga jezika istaknule su

se u Šenoinoj noveli i Slovenke, koje je uhvatio u trenucima njihovog zdušnog razgovora na njemačkom. Nakratko su se prebacile na razgovor na francuskome jeziku i dalje sustavno izbjegavajući vlastiti narodni jezik:

„Ali opet odahnuše i uzeše njemački brbljati, pošto im francuština ionako ne bi koristila bila. Zato smo mi življe hrvatski govorili, a ja sam navlaš vrlo nerazumljive riječi »divaniti«, »furuna«, »ćuprija«, »peškir«, »kuršum« i cijelu litaniju turskih fraza uplitao u razgovor, kojih ponijemčena Slovenka nije dakako razumjeti mogla! (Jelčić, Špoljar 1983: 45)

Budući da je riječ o autobiografskoj noveli, Šenoa je pokazao kako je osobno dobro poznao hrvatski jezik te turcizme unutar njega, a za koje je sa sigurnošću tvrdio da ih *ponijemčena Slovenka* ne može razumjeti. Navedeni primjeri unutar Šenoine novele samo su djelić pokazatelja koliko je germanizacija bila uzela maha u uporabi jezika i odricanju od vlastite kulture.

4.3. Njemačka književnost unutar Šenoinih novela

Koliko su njemački jezik, a samim time i njemačka kultura, bili prisutni unutar hrvatskog kulturnog kruga, već je spomenuto, a i sami razlozi su objašnjeni. No, ovdje će se prikazati koja su to područja i predstavnici njemačke književnosti bili najzastupljeniji unutar hrvatske čitateljske publike, a i u samim novelama Augusta Šenoe. Stoga je najbolje ovaj dio započeti dijalogom između pripovjedača i udovice u noveli *Prijan Lovro*:

- „Čitam romana, putopisa, novela, gospodarskih knjiga i toga više.
- Sve njemački?
- Dakako, ponešto i franceski.
- A hrvatski?
- Skoro ništa.
- A ipak ste – Hrvatica!“ (Jelčić, Špoljar 1983: 204)

Upravo to najviše je rastuživalo Augusta Šenou. Smatrao je kako se grijemo o tuđoj slavi, a sami imamo mnoštvo potencijala. On, osobno, navodi Barac, njemačkih pisaca, osim starije generacije (Goethea, Schillera i još kojega) nije nikada podnosio i pokušao je sve u borbi protiv unošenja njemačkog jezika i njemačkog duha na svakom koraku. (Barac 1926: 6) No, s druge strane, kao urednik *Vienca* objavio je znatan broj prijevoda iz njemačke i austrijske

književnosti, a njih je smatrao kao mjeru ili standard književne kakvoće mjerodavne za svoje suradnike, objašnjava Pederin. (Pederin 1996: 19) Šenoa nije samo prevodio i spominjao njemačku književnost i djela, već je i sam preuzeo neka od njezinih obilježja. Ostao je povezan s njemačkom romantikom odakle preuzima deklarativno priznanje uloge folklora u obilježavanju nacija i nastanku književnih djela. Prisjetimo li se repertoara književnih likova u Šeninim djelima, uvidjet ćemo bez teškoća kako se radi o građanstvu, *malim* ljudima koji sačinjavaju svijet trgovaca, obrtnika, svećenika, pisara. Šenoini građani, baš poput onih u njemačkom *Sturm und Drangu*, ljudi su koji nisu plemići, a njihove sudbine nisu popečaćene odnosima prema veličinama dvora (osim u povijesnim romanima, dok u novelama govorimo o građanstvu i ljudima i događajima Šenoina vremena). (Pederin 1996: 32) Pederin je u svome znanstvenom radu uočio i povezanost novele *Prijan Lovro* s njemačkim romantizmom i *Sturm und Drangom*. Naime, većina pisaca *Sturm und Dranga* bili su kućni učitelji, kao i Šenin Lovro, a iz toga je proizlazila njihova još veća nesklonost prema plemstvu i dvoru. Pederina Lovro podsjeća na tip intelektualca koji je nastao u njemačkom romantizmu, a karakterizira ga kao dobroga i uvjerljivoga govornika koji je nadaren u brojnim područjima, ima dobru opću naobrazbu, lako prenosi znanja svojim učenicima, a uz to voli i glazbu. (Pederin 1996: 33) Pročitamo li pomno novelu *Karanfil s pjesnikova groba* uočiti ćemo cijeli leksikon njemačkih književnika i djela spomenutih u ovoj noveli. Već na samome početku karakterizirajući svoga prijatelja Alberta Šenoa navodi: „(...) poznao si na prvi mah da ne polazi ni od Hermanna ni od Thusnelde.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 12) U samome opisu već navodi jedno njemačko djelo, a to je poema *Hermann und Thusnelda* Friedricha Gottlieba Klopstocka. Koliko su autoritativni bili njemački književnici dokazuje i činjenica da su u svakome trenu bili uz pojedine književne likove, kao kakve molitvene knjige: „(...) ali je vazda u desnom džepu nosio Schillera, a u lijevom Goethea.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 12) Također, djela njemačke klasike iščitavana su i po nekoliko puta, sve dok se i do zadnjega detalja ne bi poistovjetili s radnjom čitanoga romana: „Bože moj! Kako je gutao Goetheova *Werthera* jedan, dva, tri puta. Napokon bijaše uvjeren da je sam uistinu drugo živo izdanje *Werthera*.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 12) Opisujući nadalje Alberta, Šenoa zalazi i u njemački romantizam te navodi tipične romantičarske motive mjesečine, noći i ludila te uz Mathissona i Goethea, navodi i Lenaua. Nikolas Lenau smatra se klasikom *Weltschmerza* (svjetske boli) i pisao je obradbe legende o *Faustu* s kojim sada Šenoa uspoređuje Alberta:

„Podvečer nijesam s Albertom išao u šetnju, jer mi je pri mjesečini neprestano deklamovao pjesmu *Abendlandschaft* od Mathissona, kojoj bi kadšto dodao *Elegiju na ruševinama staroga grada*. Napokon se zakopao i u Lenaua. Od *Werthera* posta

ujedanput Faust - - da, od Alberta mal' da nije postao Lenau, ne onaj divni Lenau, pun pjesničke sile, već nesretni Lenau u Döblingu, čiju je fantaziju prikrivao crni mrak ludila.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 13)

U Šenoino vrijeme odrastalo se i odgajalo djecu uz njemačke klasike, zabavljalo uz čitanje njemačke trivijalne književnosti, a u modnome i gospodarskome životu slijedio Beč. No, također, tražila se i utjeha u njemačkim djelima, pa već spomenuti Albert odmak od svjetske tjeskobe i spas od svoje nesretne ljubavi pronalazi u Heinrichu Heineu, njemačkome pjesniku: „Sad je Albert udario u diple Heineove, te stao kopirati *Knjigu pjesama*. Napisa cijelu knjigu pjesmica, a to bijaše spasonosan odušak njegovoj »svjetskoj tjeskobi«.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 13) Njemačku književnost i kulturu prenosili su i putujući umjetnici. Neki su to činili uspješno gostujući u kazalištima i izvodeći pred brojnom publikom neke od najuspješnijih njemačkih drama, no putujući umjetnik, kojega su sreli Albert i pripovjedač u *Karanfilu s pjesnikova groba* zapravo je samo tražio način lutanja i brze zarade. Taj putujući umjetnik samo je usputno spomenuo Wielanda, njemačkog književnika, ali je prenio stav o slavi njemačkoga jezika ponižavajući time sve ostale slavenske jezike te ih usporedio s pasjim lajanjem: „Je li vrijedno da koturn gazi ovu barbarsku zemlju, gdje ljudi ne govore Schillerovim jezikom već laju kao psi?“ (Jelčić, Špoljar 1983: 39) Njegovo neznanje komentirao je Albert: „ – Putujuća kuga – odvratil Albert. – Schiller okrenuo bi se zaista tri puta u grobu, da vidi toga apostola germanske kulture.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 39) I ovoga puta Albert je pokazao svoje poštovanje prema Schillerovoj slavi, a sam Šenoa bio je svjestan da je njemačka književnost i previše cijenjena unutar hrvatske. No, sam je kroz svoje književne likove i priznao: „Poklonimo se sudbini, grijmo se o slavi Schillera i Goethea, kad nemamo vlastitih sunaca.“ (Jelčić, Špoljar 1983: 25)

5. Zaključak

Dok su s jedne strane trajali ilirsko razdoblje i Augustu Šenoi u naslijeđe ostavili nacionalni zanos i ljubav prema hrvatskoj književnosti, kulturi te prema južnim Slavenima; s druge strane našao se Šenoa i unutar razdoblja Bachova apsolutizma koje je u njemu pobudilo mržnju na sve njemačko. Ponovno se Šenoa našao na međi prijelaznoga razdoblja i promatrao stvaranje jakoga građanstva, a cjelokupni kulturnopolitički okvir utjecao je na orijentaciju njegova djelovanja. Iako je živio samo 43 godine, uspio je toliko jako i značajno utjecati na smjer hrvatske književnosti da se danas cjelokupni period oko njegova književnog djelovanja naziva *Šenoino doba*. U povijest hrvatske književnosti utkao je prvi estetski relevantni roman *Zlatarovo zlato*, a osim njega ostavio je i druge važne povijesne, ali i suvremene romane. Spektar njegova književnoga djelovanja širok je te seže od povjestica, pjesama, romana do feljtona, novela. Bio je i urednik nekoliko časopisa, a među najznačajnijim je urednicima časopisa *Vienac*. Pišući novele Šenoa je prezentirao svijet oko sebe, vlastite događaje, suvremena zbivanja, probleme maloga čovjeka. I u samim novelama, ali i u književnim kritikama te časopisima, upozoravao je na loše stanje hrvatske novelistike te nastojao dati ogleadne primjere. Da je u tome i uspio potvrđuju brojne uspješne novele ovoga autora. August Šenoa u pregledima povijesti hrvatske književnosti prikazan je kao germanofob. U novelama je, također, nastojao čitateljskoj publici približiti hrvatsku književnost, no, ipak, naveo je i cijeli niz imena njemačkih autora i njihovih djela te pokazao kako su ljudi njegova vremena uz ta djela odrastali, proživljavali sudbine likova o kojima su čitali, ali i poistovjećivali se s njima. Unutar Šenoinih novela otkrivamo i koliko je snažna bila germanizacija na područjima slavenskih zemalja i kako su u njezinome okrilju ljudi se odricali vlastitoga jezika, vlastite kulture te se grijali o slavi *tudih* uspjeha. Šenoa je upozoravao na to, no i sam je bio pod utjecajem germanizacije te je iz njemačke književnosti preuzimao i pojedine elemente. Stoga unutar Šenoine novelistike možemo iščitati cjelokupni svijet njemačke kulture koja je utjecala na njega samoga, ljude njegova vremena, a nama ostaje kao podsjetnik da ne zaboravimo na borbu naših književnika, najprije i samoga Šenoe, da nam u naslijeđe ostave bogatu književnu produkciju i književne likove s kojima i mi proživljavamo njihov svijet.

6. Literatura

1. Barac, Antun (1926). *August Šenoa: studija*. Zagreb: Narodna knjižnica.
2. Bobinac, Marijan (2012). *Uvod u romantizam*. Zagreb: Leykam international
3. Čoralić, Lovorka; Valentić, Mirko (2005). *Povijest Hrvata. Druga knjiga. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Jelčić, Dubravko (1966). *August Šenoa: njim samim*. Beograd: Vuk Karadžić.
5. Jelčić, Dubravko (1983). *August Šenoa u očima kritike: Izabrane prosudbe*. Zagreb: Biblioteka Svjetski pisci.
6. Jelčić, Dubravko; Špoljar, Krsto (1983). *August Šenoa: Karanfil s pjesnikova groba. Prva knjiga pripovijedaka*. Zagreb: Biblioteka Svjetski pisci.
7. Nemeč, Krešimir (1994). *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
8. Nemeč, Krešimir (1998). Poetika hajdučko-turske novelistike. U: *Dani Hvarskog kazališta*, sv. 24: *Hrvatska književnost u doba preporoda (ilirizam, romantizam)*. Split: Književni krug.
9. Pavlović, Cvijeta (2015). Matošev neprežaljeni Šenoa: postupak kanonizacije. U: *Nova Istra: časopis za književnost, kulturološke i društvene teme*. 51, 1-2; 202-211.
10. Pederin, Ivan (1996). August Šenoa u odnosu s austrijskom i njemačkom književnošću i političkom ideologijom. U: *VDG Jahrbuch: Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*. Osijek: Njemačka narodnosna zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj.

11. Skok, Joža (1988). Kanarinčeva ljubovca – ogledni i ugledni uzorak Šenoine novelistike. U: *Croatica*, 19 (1988).
12. Šenoa, August (1865). Naša književnost. U: *Glasonoša: Ilustrovani hrvatski časopis za zabavu, pouku, politiku i narodno gospodarstvo*. Karlovac: Brzotis tiskarskog i književnog zavoda Abela Lukšića
13. Šicel, Miroslav (1966). *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
14. Šicel, Miroslav (2004). *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga I. Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoae (1750-1881)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
15. Škreb, Zdenko; Stamać, Ante (1998): *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
16. Žmegač, Viktor (2006). *Od Bacha do Bauhauusa. Povijest njemačke kulture*. Zagreb: Matica hrvatska